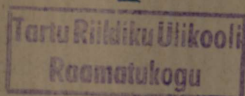

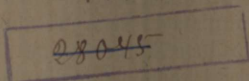
ARHIIVKOGU

2

125159

1 A

Tänapäevase Vana Testamendi teaduse uuemaid probleeme.

A. Bulmerincq.

(Tõlkinud stud. S. Aaslava.)

Seisatamata sammub teadus edasi. See maksab ka Vana Testamendi uurimise kohta. Tarvitseb ainult selle teadusharu tänapäevast seisukorda võrrelda seisukorraga, milles ta viibis umbes kümme aastat tagasi, et veenduda selle väite tõelisusest.

Ei või muidugi mitte mu ülesandeks olla lühikese artikli piirides nimetada kõiki muutusi, mis Vana Testamendi alal toimuv teaduslik töö viimasel aastakümnel läbi on elanud. Ainult mõne eriti iseloomuliku uue küsiavalduse peale olgu siinkohal tähelepanu juhitud.

Siin tuleb kõige pealt mainida Deuteronomiumi tekkimisaja küsimust. Et sellest küsimusest aru saada, peame küll vähe kaugemasse minevikku tagasi pööрма.

Aastal 1805 avaldas Martin Leberecht De Wette¹⁾, kes hiljem oli professoriks Berliinis (1810—1819) ja Baaselis (1822—1849),

1) Martin Leberecht De Wette'l on muu seas teatavaid, kuigi ainult kaudseid suhteid meiegikodumaaga. Kui Jeena üliõpilane Karl Ludvig Sand Eestimaal koduõiguse saanud luuletaja August v. Kotzebue 23. märtsil 1819. a. Mannheimis ära tappis, kirjutas De Wette, kes kunagi varemalt Sand'i majas külalisena oli viibinud, Sand'i emale lohutuskirja. See kiri oli Preisi valitsusele põhjuseks, et kirja autorit akadeemilisest õppeametist Berliinis vabastada.

oma väitekirja päälkirja all „Dissertatio critica, qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum alius cuiusdam recentioris auctoris opus esse monstratur“. Siin ta püüdis tõestada, et Deuteronomium ongi see raamat, mille kuningas Josia aluseks võttis oma kultuseuuendusele (2. Kun. 22. 23) ehk täpselt kultuse keskimisele (tsentralisatsioonile) Jeruusalemma; sellega ühenduses paigutas ta selle raamatu tekkimisajagi nimetatud kuninga valitsusajajärku (640—609).

See De Wette väljendatud seletus sai aja jooksul, kuigi paiguti vähe moendunult, kogu Vana Testamendi teaduseilma ühisvaraks, ta tundus koguni ühena kõige vankumatumaist Vana Testamendi kriitilise käsitluse saavutustest. Alles veel mõni aasta tagasi tunnistasid selle seisukoha omaks tänapäeva Vana Testamendi teaduse kõige kolme peavoolu esindajad; mõtlen nimelt Wellhauseni kooli, usuloolise kooli ja paremsuunalise kooli esindajaid. 1923. aasta tõi sellesse seisukorda muutuse. Sel aastal avaldas Bielefeldi juures asuva Betheli usuteadusekooli õpetaja Theodor Oestreicher kirjutuse pealkirja all „Das Deuteronomische Grundgesetz“ (kogus „Beiträge zur Förderung christlicher Theologie“, XXVII, 4).

Siin katsub Oestreicher tõestada, et kahe allika põhjal kokku seatud lugu 2. Kun. 22. 23 ei jutusta sugugi mitte kestvast kultuse keskimisest kuningas Josia all, vaid ainult ajutisest sõjalisest korraldusvõttest Josia poolt, et väljaspool Jeruusalemma asuvate kultusepaikade kõrvaldamise abil assüürlaste kultuse kodunemist Juudamaale ettevõetava nuhtluskäigu puhul võimatuks teha. Sama vähe kui lugu 2. Kun. 22. 23 kõneleb kultuse keskimisest, sama vähe tunneb niisugust Deuteronomiumgi, vaid ennem seadustab ta täielises kooskõlas lepinguraamatuga (Ex. 20, 24) kultusepaikade mitmust.

Oestreicheri seisukohad leidsid elavat vastukõla Jena ülikooli professor Willy Stärk'i juures („Das Problem des Deuteronomiums, ein Beitrag zur neuesten Pentateuchkritik“, 1924), kes niihästi Deuteronomiumi pühadekalendri (Dt. 16) kui ka Deuteronomiumi kümnesiseaduse (Dt. 14, 22 jj.) üksikasjalise eritluse teel oma eelkäija tõestuskäiku katsus täiendada, ühtlasi tähendades asjaolule, et Deuteronomiumi sakraalkorraldus väga vana ainet sisaldab; viimases punktis toetub Stärk muu seas Greifswaldi ülikooli praeguse professori Johannes Hempel'i põhjanevale esiktöele „Die Schichten des Deuteronomiums“, 1914.

Lähedast kokkupuutumist Oestreicheriga ilmestab ka haridus-

nõunik lic. Martin Kegel oma artiklis „Wo opferte Israel seinem Gott?“ (ajakirjas „Neue Kirchliche Zeitschrift“, 1924, lk. 239—280. 483—516); tema järele ei tähendanud Josia uuendus mitte kultuse keskimist, vaid paljalt kultuse puhastamist; niisugusel tasapinnal, kui Josia uuendus, liikuvat ka Deuteronomiumi kultuslik seadusandlus, mis tundvat ainult suhtelist, mitte aga iselis tkultuse keskimist, kuna ta küll eeskätt ette nägevat keskohta ametliku ohvriteenistuse jaoks (Dt. 12, 13 j.), kuid säälkõrval kõnelevat ka vähikute altareist (Dt. 16. 21).

Jeruusalemma kultuse paljalt kohaliku restauratsiooni leiab 2. Kun. 22. 23 muu seas ka Marburgi ülikooli professor Gustav Hölscher oma artiklis „Komposition und Ursprung des Deuteronomiums“ (ajakirjas „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“, 1922, lk. 161—255); sealjuures paigutab Hölscher küll Deuteronomiumi tekkimist alles ajajärku pärast eksiili (maapagu), täpsemalt 500. a. ümber.

Hölscher'ist veel sammu kaugemale läheb Bonni ülikooli eradotsent Friedrich Horst omas esiloengus „Die Kultusreform des Königs Josia“ (ajakirjas „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, 1923, lk. 220—239); tema järele piirdus Josia-aegne lepingusõlmimine paljalt usulis-kõlbliste normide tunnustamisega; Josia uuenduse suhtumisest Deuteronomiumile ei võivat öieti kõnet olla, kuna Deuteronomium kuuluvat ajajärku pärast maapagu.

Kõige teravamas vastolus Deuteronomiumi paigutamisega hilisemasse ajajärku, nagu seda nägime sündivat Hölscheri ja Horsti poolt, püüab Königsbergi ülikooli professor Max Löhr („Das Deuteronomium“, 1925) vähemalt selle raamatu tuuma päritolemist Moosese ajast päästa, kuna shotlane Adam C. Welch („The Code of Deuteronomy“, 1924) rahuldub Deuteronomiumi tuuma paigutamisega Saalomoni ajajärku.

Probleemi uue külje käsitlemisele asus jällegi praegune Baseli ülikooli professor Walter Eichrodt oma artiklis „Bahnt sich eine neue Lösung der deuteronomischen Frage an?“ (ajakirjas „Neue Kirchliche Zeitschrift“, 1921, lk. 41—78). Siin katsutakse tõestada, et Deuteronomium ei olevat mitte Josia reformi lähtepunktiks, vaid selle saaduseks olnud, kuna nimetatud uuenduse alusena võivat arvesse tulla ainult mingi Deuteronomiumi eelaste. Eichrodt'i seisukoha on ka W. Stärk („Das Problem des Deuteronomiums“, 1924) omaks võtnud.

Nii siis tulevad tänapäev Deuteronomiumi suhtes järgmised probleemid ilmsiks:

1) Millal tekkis Deuteronomium? Kas pärast maapagu (Hölscher, Horst) või Josia resp. Manasse resp. Hizkia ajal (senine vaade) või Saalomoni ajal (Welch) või lõpuks Moosese ajal (Löhr)?

2) Kas Deuteronomium nõuab kogu kultuse (senine vaade) või ainult ametliku kultuse (Kegel) keskimist või ei nõua ta seda üldse mitte (Oestreicher, Stärk)?

3) Missugune on vahekord Josia kultuserformatsiooni ja Deuteronomiumi vahel, s. t. kas Deuteronomium oli Josia uuenduse aluseks (senine vaade) või saaduseks (Eichrodt, Stärk)?

4) Milles seisis Josia kultuse uuenduse olu? Kas kultuse keskimises (senine vaade) või ainult vahest sõjalise korraldusvõttena seletatavas kultusepuhastuses (Oestreicher, Stärk, Kegel, Eichrodt) resp. kohalikus kultuserestauratsioonis (Hölscher) resp. lepingusõlmimises eetilisel alusel (Horst)?

Silmas pidades kõige uuemat pööret Deuteronomiumi uurimises, oleks selle raamatu tekkimisajast küll kõige õigem järgmist arvata.

Kuigi meie tänapäevast Deuteronomiumi või vähemalt tema suuremat peiosa (1—26; 27, 9 j.; 28) kõige paremini võib seletada Manasse ajast pärit oleva protestina selle kuninga all riigiusuna maksmapandud sünkretismi vastu, siis ei saa teiselt poolt ometi mitte eitada, et Deuteronomiumi alusena leiame vana, osalt isegi Moosese ajajärku ulatuvat ainet. Üksikute Deuteronomiumi määruste kõrge vanaduse kasuks kõneleb nende lähedane kokkupuutumine vana-hommikumaa seadustikkude määrustega, olgu Hammurapi koodeksiga (umbes 2000 a. e. Kr.), või vana-assüüria õiguseraamatuga (umbes 1600 a. e. Kr.), või lõpuks hetiitide seadustega (umbes 1300 a. e. Kr.). (Vrd. R. Kittel, Gestalten und Gedanken in Israel, 1925, lk. 342 jj.)

Mis puutub küsimusse, kas Deuteronomium nõuab kultuse keskimist, siis tuleb küll selles mõttes vastata, et Deuteronomium tahab ainult kohuslikka kultusejõudlusi näha koondatuina Jeruusalemma, kuna ta vabatahtlikka kultusejõudlusi mujalgi sallib (vrd. R. Kittel, lk. 341).

Mis puutub Josia kultuseuuenduse vahekorda Deuteronomiumiga, siis tuleb küll Sellin'i ja Kittel'iga 2. Ajar. 34, 4—7 põhjal oletada, et Josia reformeeriv tegevus juba enne Deutero-

noomiumi leidmist on alanud, kuid tutvunemisest selle seadustikuga uue tõuke on saanud.

Josia läbiviidud uuenduse olu aga ei seisnud ei kultusepuhastuses ega Jeruusalemma kultuse kohalikus restauratsioonis, vaid kultuse olukordade täielises uuenduses vastandiks Manasse all valitsevale sünkretismile; olulise momendi selle olukordade uuendamise juures moodustas kohuslikkude ohvrite koondamine templi juurde.

Nagu Deuteronomium, nii on viimasel ajal ka Õpetussõnade raamat uude valgusse nihkunud. Seda uut valgustust võlgnevad Õpetussõnad „Amen-em-ope õpetuse“ leidmisele inglise egiptoloog Wallis Budge'i poolt, kes selle Briti Muuseumi papüürusevaradest päevavalgele tõi ja 1923. a. välja andis pealkirja all „Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum, Second Series“. Saksa teadusilmale sai see leid kättesaadavamaks Berliini egiptoloogi Adolf Erman'i uurimuse kaudu pealkirja all „Eine ägyptische Quelle der «Sprüche Salomos»“ (kogus „Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl., 1924, lk. 86—93).

Sama uurija avaldas siis ajakirjas „Orientalistische Literaturzeitung“, 1924, veerg 241—252, täpse tõlke sellest egiptuse tarkuseraamatust.

Rohkearvulistest kirjutistest, mis valgustavad „Amen-em-ope õpetuse“ suhtumist Vana Testamendi Õpetussõnade raamatusse, olgu eeskätt nimetatud Hugo Gressmann'i kirjutis „Die neugefundene Lehre des Amen-em-ope und die vorexilische Spruchdichtung Israels“ (ajakirjas „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“, 1924, lk. 272—296) ja Ernst Sellin'i oma „Die neugefundene Lehre des Amen-em-ope in ihrer Bedeutung für die jüdische Literatur- und Religionsgeschichte“ (ajakirjas „Deutsche Literaturzeitung“, 1924, veerg 1873—1884).

Vana Testamendi Õpetussõnade arusaamise jaoks osutub see egiptuse leid ülitähtsaks. Silma torkab kõige pealt lähedane kokkupuutumine, nii sõnaliselt kui sisuliselt, Vana Testamendi Õpetussõnade raamatu selle osaga, mille leiame 22, 17—24, 22 pealkirja all „Tarkade sõnad“, täpsemalt selle erikogu esimese poolega, s. t. 22, 17—23, 10. Nagu „Amen-em-ope õpetus“ liigestub 30 peatükki, nii koosneb ka Vana Testamendi eelmainitud õpetussõnade-kogu 30 sõnast (22, 20). See kokkupuutumine tõendab selgesti Vana Testamendi tarkuseraamatu rippuvust Egiptusest.

Mida senini üksikud uurijad, nagu näit. Sellin, paljalt oletasid, on nüüd asjakirjalist kinnitust leidnud. Vana Testamendi õpetussõnade sõltuvus Egiptuse tarkuseluulest ei ole esimeste tekkinisaja kindlakstegemiseks mitte tähtsusetu. Kui, nagu Erman vist küll õigusega oletab, „Amen-em-ope õpetus“ kuulub umbes kümnendasse sajandisse enne Kristust, siis on ühes sellega võimalus antud Vana Testamendi Õpetussõnade kõrget vanadust oletada.

Eriti Wellhausen'i kooli esindatud vaade, et Õpetussõnad kuuluvad alles Greeka (Stade, Frankenberg, Toy) või Persia (Cornill, Steuernagel) ajajärku, osutuks seega ületatuks. Tänapäev ei ole mingit põhjust kahelda, et Õpetussõnade suurem osa, s. t. alates 10, 1, on pärit ajajärgust enne maapagu (vrd. Gressmann m. k.). Võib vahest koguni veel sammu edasi astuda ning julgelt Õpetussõnade ühe osa autoriks lugeda kuningas Saalomoni, targemat kõigist Iisraeli kuningatest (vrd. 1. Kun. 3, 12; 5, 12). Saalomon suhtus ju eriti lähedalt Egiptusesse: Egiptusest oli pärit ta peanaine (1. Kun. 3, 1), kelle kaasavaraks oli Gezer'i linn (1. Kun. 9, 16); Egiptuses oli Saalomon õiguse saanud hobuste väljaveoks hetiiitide ja aramealaste maile (1. Kun. 10, 28 j.). Kui kerge on siis oletada, et see kuningas ka egiptuse tarkusekirjandusega kokku oli puutunud ja seda kirjandusliiki siis Iisraeliski kodustanud.

Peaaegu ühel ajal „Amen-em-ope õpetuse“ avaldamisega rikastus hommikumaa teadus ja ühes sellega Vana Testamendi uurimine veel teise tähtsa leiu läbi; kõne on n. n. „Baabülioni kroonikast“, mille inglise assürioloog C. J. Gadd leidis Briti Muuseumis alalhoitavate savitahvlite hulgast ja avaldas pealkirja all „The Fall of Niniveh. The newly discovered Babylonian Chronicle, No. 21,901 in the British Museum. Edited with transliteration, translation, notes etc. London,“ British Museum, 1923 (vrd. J. Levy artikkel ajakirjas „Orientalistische Literaturzeitung“, 1924, veerg 648—653). Nagu juba Gadd'i väljaande pealkiri näitab, pakub „Baabülioni kroonika“, milles 75 real kirjeldatakse sõjasündmused Nabopolassari 10.—17. valitsusaastaist, kõige pealt uusi tähtsaid avamusi Assüüria pealinna Ninive valdamisest. Selle ajamääraks peeti senini üldiselt aastat 606. Kuid „Baabülioni kroonikast“ selgub, et selle linna valdamine sündis juba 612. a. augustikuul. Ka Ninive langemisele eelnevate ning järgnevate sündmuste kohta saame tähtsaid avamusi. Nii saame

teada, et juba aastal 615 olid meedlased Assuri linna vallanud; vallatud endise pealinna rusudel sõlmib meedlaste kuningas Kyaxares lepingu kaldealase Nabopolassariga, kes kaks aastat varemalt enda Akkadi kuningaks laskis kuulutada. See kaksikliit laieneb 3 aastat hiljemini (612) sküütide kuninga juurdetulekuga kolmikliiduks. Sama aasta (612) maikuul alustab Kyaxares Ninive piiramist, võidab selle tormijooksuga ning purustab sama aasta augustikuul. Kuid pärast Ninive valdamist läheb assüürlaste kuningas Aššur-uballiṭ'il korda end Harran'is kindlustada ja siin veel umbes 4 aastat püsida, kuni viimaks Nabopolassar aastal 609 sküütide kaasabil Harran'i valdab ja sellega Assüüria riigile lõpuliku otsa teeb. Samal aastal (609) võttis vaarao Nekho II teatavasti sõjakäigu ette Eel-Aasiasse, et uuendada Egiptuse nõudlusi Süüria ning Palestiina suhtes. Juuda kuningas Josia astus faaraole Megiddo juures vastu ja kaotas siin lahingu ning elu (2. Kun. 23,29).

„Baabülioni kroonika“ andmetest lepinguvahekorra kohta Aššur-uballiṭ'i ja Egiptuse vahel järgneb Josephuse ühe märkuse (Antt. X, 5, 1) kinnituseks asjaolu, et Josia mitte, nagu seni arvati, Assüüria vasallina, vaid babüloonlaste ja meedlaste liitlasena Nekho vastu võitles (vrd. Sellin, Geschichte des israelitischen und jüdischen Volks, I, 1924, lk. 295. — Kittel, Geschichte des Volks Israel, II^{6.7}, 1925, lk. 417). „Baabülioni kroonikast“ selgub samuti, et Megiddo lahing leidis aset 609. aasta mai või juunikuul.

Ka Vana Testamendi tekstiajaloole osutus 1923. aasta tähendusrikkana. Mainitud aasta 9. aprillil esines katoliku usuteadlane, Vana Testamendi eksegeesi professor Eichstättis (Baieris), Franz Xaver Wutz Saksa hommikumaaateadlaste päeval ettekandega Septuaginta üle. Kõne on nüüd avaldatud ajakirjas „Theologische Blätter“, 1924, veerg 112—116. Siin väljendatud põhimõtted leidsid enesele täienduse teises ettekandes pealkirja all „Ist der hebräische Urtext wieder erreichbar?“ See 3. oktoobril 1924. a. Saksa hommikumaaateadlaste päeval Münchenis ettekantud kõne avaldati ajakirjas „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft“, 1925, lk. 115—119. Lähema põhjenduse pakub autor kahes uurimuses, mis moodustavad Giesseni hommikumaaateadlase Paul Kahle väljaandel ilmuvast seeriast „Texte und Untersuchungen zur vormasoretischen Grammatik der hebräischen Sprache“ 2. ja 3. vihu (R. Kittel'i väljaantavas kogus „Beiträge

zur Wissenschaft vom Alten Testament, Neue Folge“, 1925, vihk 8 ja 9).

Wutz'i juhtivaks mõtteks on, et Septuaginta tõlkijate kasutada olev heebreakeelne tekst ei olnud heebrea tähtedega kirjutatud, vaid greeka tähtedega transskribeeritud. Selle vaate avaldas muu seas juba 150 aasta eest Rostocki hommikumaaateadlane Oluf Gerhard Tychsen (†1815) oma uurimuses: „Tentamen de variis codicum Hebraicorum manuscriptorum generibus“, 1772 (v. „Allgemeine Deutsche Biographie“, XXXIX, lk. 38—51).

Tychsen'ile tungisid omal ajal Göttingeni ülikooli professor Johann David Michaelis ja Halle ülikooli professor Wilhelm Gesenius ägedalt kallale (v. „Theologische Literaturzeitung“, 1926, veerg 267). Ka Wutz ei pääsenud vastuväitlustest. Rida katoliku usuteadlasi asus väga eitavale seisukohale tema tulemuste suhtes; nii näit. Bambergi ülikooli professor Johann Fischer oma töös „Zur Septuaginta-Vorlage im Pentateuch“ (seerias „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“, 42), 1926 a varemini juba kirjutises „Das Alphabet der LXX-Vorlage im Pentateuch“ (seerias „Alttestamentliche Abhandlungen“, X, 2), 1924.

Protestantlikul poolel kallutakse selle vastu pigemini häätahtlikule hindamisele (vrd. Kittel).

Läinud aastal tegi Wutz katse, oma saavutatud tekstikriitiliste maksiimide põhjal psalmide teksti algkuju kriitiliselt restauereerida. Seegi töö on katoliiklaste poolt õige halvaks paneva (v. J. Fischer, „Zur Septuaginta-Vorlage im Pentateuch“, 1926, lk. 41 j.), protestantide poolt selle vastu aga õige hääkskiitva hindamise osaks saanud (v. W. Rudolph ajakirjas „Theologische Literaturzeitung“, 1926, veerg 267—272).

Wutzi tööd psalmide kohta nimetades olgu mainitud ka mõlemad kõige uuemad kommentaarid selle piiblosa kohta. Aastal 1925 hakkas koguteoses „Göttinger Handkommentar“ psalmide osa neljas trükk annetes ilmuma. Väljaandmise oli usu-loomulise kooli tuntud juht, Halle ülikooli professor Hermann Gunkel enese peale võtnud. Kaheksast ettenähtud andest on esialgu ilmunud kuus. Kui võrrelda 1904. aastal Friedrich Baethgen'i sulest ilmunud 3. trükiga, esineb uus väljaanne väga suure edusamuna. Gunkeli psalmide tõlgenduse eelised, mis juba tema raamatust „Ausgewählte Psalmen“ (5. trükk, 1920) küllalt tuntud, esinevad meile siin kohaldatauina kõigile psalmidele. Kahjuks on siin uues kommentaariväljaandes käsitus mitmeti lühem kui

eelmainitud vanemas valitud psalmide seletuses, nii et see viimanegi uue kommentaari kõrval oma väärtuse alal hoiab.

Oluliselt teist ilmet kannab kolmes andes kavatsetud psalmidekommentaari Vana Testamendi teaduse nestori, Bonni ülikooli professor Eduard König'i sulest, kes käesoleval aastal oma 80. sünnipäeva pühitseb. Üksikuid psalme ei seletata siin mitte tavalises järjekorras, vaid nad esinevad eriliselt korraldatud rühmades. Seni mulle kättesaadavate 2 ande piirides tulevad järgmised rühmad kõne alla: 1) Kahekordne manifestatsioon, mille läbi Jumala ühendus inimesega põhjendatud (Ps. 19). 2) Veel eriliselt Iisraeli juures ilmseks saanud looja Jumala ainulisus (Ps. 95—98). 3) Luuletised Jumala üleolust aja ning ruumi piiridest ja kõigist väljaspool teda asuvatest võimudest (Ps. 90. 139. 115). 4) Hümnid kõrgele ilmaloojale ning suveräänsele loodusevalitsejale (Ps. 8. 104. 29. 65. 93). 5) Jumal maailma armurikka ülalpidajana ning juhtijana (Ps. 23. 33. 91. 103. 107. 113. 117. 121. 127. 145. 146). 6) Esialgse Jumala ning inimese vastastikuse vahekorra segamine patu vaheletuleku läbi (Ps. 12. 14. 36. 53). 7) Erilise jumalariigi põhjendamine, millesse usuliselt eksiv inimkond lõpuks jälle peab kogutama (Ps. 47. 99. 100. 105. 111. 114. 129. 147—149). 8) Erilises jumalariigis ilmutatud seadusandluse ülistamine (Ps. 78. 119. 112. 128). 9) Seaduse positiivsed mõjud (Ps. 5. 101. 133. 15. 24. 27. 42. 43. 63. 84. 87. 122. 50. 3. 4. 92. 81. 134. 30). 10) Palved, et Jumal edasi enesest tunnisust annaks ajalooliste mõjuavalduste kaudu erilise jumalariigi ustavatele kodanikkudele (Ps. 9. 44. 60. 74. 79).

